HANDELINGSTHEORIE EN HULPVERLENING

Wilmar Schaufeli

Inleiding

De doelstelling van deze bijdrage is het presenteren van een aantal theoretische uitgangspunten die geformuleerd zijn binnen de handelingstheorie en die mijns inziens van belang zijn voor het verder ontwikkelen van een progressieve hulpverleningspraktijk. Het is hierbij uitdrukkelijk *niet* de bedoeling om de zoveelste therapeutische school of richting te introduceren; hiervan bestaan er immers al genoeg. Bovendien bieden de theoretische kaders van de handelingstheorie hiertoe niet eens de mogelijkheid doordat deze te weinig uitgewerkt zijn voor wat betreft de specifieke hulpverleningssituatie. Waar het hier wél om gaat is het aangeven van de noodzaak van een (verdere) theorievorming op het gebied van de progressieve hulpverlening en het bieden van een perspectief in de vorm van een aantal theoretische noties uit de handelingstheorie. De progressieve hulpverlening waarvan hier sprake is, moet dus *niet* als een therapeutische school worden opgevat maar als een zich ontwikkelende maatschappelijke praktijk. In een dergelijke progressieve hulpverleningspraktijk moet bij de behandeling mijns inziens expliciet worden uitgegaan van de maatschappelijkheid van de mens. Het gaat hierbij dan om een hulpverleningspraktijk die de mens begrijpt als een actief handelend en doelbewust in zijn omgeving ingrijpend individu en dus niet als een in feite passief reagerend organisme, zoals in het behaviourisme en de daarop gebaseerde gedragstherapie, of als een in essentie biologisch wezen, zoals in de psychoanalytische driftleer en ook in de humanistische psychologie het geval is. De doelstelling van een progressieve hulpverleningspraktijk moet liggen in het herstellen van de subjectiviteit van de cliënt. Dat wil zeggen in het scheppen van die voorwaarden op psychologisch niveau waaronder de cliënt weer als maatschappelijk subject kan functioneren. Als resultaat van de behandeling zal de cliënt beter dan voorheen in staat moeten zijn om autonoom richting te geven aan het eigen bestaan door actief en doelbewust samen met anderen diens levensomstandigheden te veranderen in overeenstemming met de eigen behoeften en belangen. Dit in tegenstelling tot de situatie vóór de therapie waar er sprake was van een machteloos uitgeleverd zijn aan diezelfde levensomstandigheden.

Psychotherapeutische hulpverlening: traditioneel en alternatief

Het meest op de voorgrond tredende inhoudelijke kenmerk van praktisch alle vormen van — wat wel heet — traditionele psychotherapie, is de tendens tot *conflictindividualisering* die zowel op het praktische niveau van de methodiek als op het meer achterliggende theoretische niveau aanwezig is. Door de individualiserende theoretische kaders en methodieken wordt de mogelijkheid belemmerd om de cliënt te begrijpen en te behandelen als een maatschappelijk individu. Het alledaagse maatschappelijke leven van de cliënt dringt dan ook slechts in geïndividualiseerde en gereduceerde vorm de therapiekamer binnen: als individuele bekrachtigingsgeschiedenis in de gedragstherapie of als vroegkinderlijke biografie in de psychoanalyse.
De alternatieve hulpverlening zag circa tien jaar geleden deze fundamentele beperktheid van de traditionele hulpverlening die door haar individualiserende aanpak met name geen oplossing kon bieden voor die psychische problematiek die te maken had met sociaal-maatschappelijke problemen als abortus, drugs, dienstweigeren en huisvesting. Maar in de alternatieve hulpverlening werd het individu op een abstracte manier *tegenover* de maatschappij geplaatst. De maatschappij werd als oorzaak van het probleem gezien, het individu vormde het slachtoffer. Via een bewustwordingsproces en vervolgens via sociale actie moesten ziekmakende maatschappelijke omstandigheden opgeheven worden, waarbij de psychische problemen als vanzelf zouden verdwijnen. Er werd dus anders dan in de traditionele hulpverlening niet gekozen voor een individualisering van het psychische probleem en een aanpassing aan de maatschappij, maar voor een politisering van het probleem om van daaruit aan een (structurele) verandering van diezelfde maatschappij te werken. Dat was althans de 'theorie'. In de praktijk bleek dit echter uitermate moeilijk realiseerbaar.
In de afgelopen tien jaar is er daarom binnen de alternatieve hulpverlening veel over methodiekontwikkeling gediscussieerd. De laatste jaren vindt deze discussie plaats rond het thema *politiserende hulpverlening*[1]. Toch valt er nauwelijks een vooruitgang op het gebied van de methodiekontwikkeling te bespeuren, ondanks de introductie van wat dan politiserende hulpverlening heet. De oorzaak hiervan ligt volgens mij in het reeds eerder genoemde abstract tegenover elkaar plaatsen van individu en maatschappij. Als alternatief zou de mens als maatschappelijk individu tot uitgangspunt moeten worden genomen van een theoretisch gefundeerde praktische behandelingsstrategie die de individualisering van de psychische problematiek in de traditionele hulpverlening wil doorbreken. Dit wordt duidelijk aan de hand van het volgende. De politiserende hulpverlening streeft naar een integratie van *hulpverlening* (hier wordt de traditionele individualiserende hulpverlening bedoeld), *vorming* (bewustwording) en *actie* (verande-

ring)[2]. Omdat er echter niet wordt uitgegaan van het theoretisch perspectief van de mens als maatschappelijk individu, blijft het onduidelijk hoe binnen die ene cliënt het (ontstaan van het) psychische probleem, het bewustzijn van de eigen levenssituatie en het potentiële veranderingsmoment hierbinnen op persoonlijkheidstheoretisch niveau met elkaar samenhangen. Er kan daarom ook niet geanalyseerd worden onder welke condities bijvoorbeeld een bepaalde bewustwording al dan niet tot stand kan komen of een bewuste verandering van de eigen levenssituatie samen met anderen in sociale actie kan plaatsvinden. De belemmeringen immers die bij de totstandkoming van bewustwording en de motivatie tot sociale actie een rol spelen, kunnen niet op het niveau van de persoonlijkheid onderzocht of zelfs gethematiseerd worden, juist omdat een persoonlijkheidstheorie ontbreekt die de relatie aangeeft tussen het psychisch functioneren van het individu en de maatschappelijke levenssituatie waarin deze verkeert. Hierdoor kan er tenslotte ook geen behandelingsmethodiek op systematische wijze ontwikkeld worden die als werkelijk 'alternatief' kan gelden voor de traditionele hulpverlening.
De handelingstheorie gaat, zij het in mindere mate dan de kritische psychologie, juist wel uit van de maatschappelijkheid van het individu. Dat wil zeggen: de relatie tussen de psychische ontwikkelingen van het individu en de hem omringende maatschappelijke werkelijkheid wordt hier op het niveau van de persoonlijkheid van het concrete individu gethematiseerd. En hiermee ontstaat dan in principe de mogelijkheid om het onvruchtbaar tegenover elkaar stellen van individu en maatschappij, zoals in de alternatieve politiserende hulpverlening gebeurt, te overstijgen. Hiermee opent zich tegelijkertijd het perspectief op een systematischer integratie binnen een meer uitgewerkt theoretisch kader van de grote hoeveelheid praktijkervaring die er in meer dan tien jaar alternatieve hulpverlening is verzameld. Bescheidenheid is hier echter op zijn plaats. Het gaat in de handelingstheorie en de kritische psychologie niet om uitgewerkte praktijktheorieën die alleen nog maar toegepast hoeven te worden. Daarentegen gaat het om theoretische aanzetten die niet met het oog op toepassing in een therapeutische situatie zijn ontwikkeld.
De handelingstheorie is in de DDR ontwikkeld door Hacker[3] ten behoeve van de analyse van arbeidshandelingen. Door Volpert[4] is deze theorie uitgebreid naar de handeling in het algemeen. Toepassingen in de klinische psychologie vinden in toenemende mate plaats, vooral in de Bondsrepubliek door oorspronkelijk gedragstherapeutisch georiënteerde hulpverleners. Door hen wordt geprobeerd om de moderne cognitieve aanzetten in de gedragstherapie te integreren met de meer klassieke behaviouristische en gedragsmatige technieken, op basis van de handelingstheorie[5].
In geval van de kritisch-psychologische therapie-conceptie gaat het

om een min of meer toevallig tot stand gekomen uitwerking van de motivatietheorie van Holzkamp-Osterkamp[6].

De handelingstheorie

Als analyse-eenheid wordt binnen deze theorie de handeling genomen. Hierin zijn zowel de subjectiviteit van de handelende als het uiterlijk zichtbare gedrag samengevat. De handeling heeft altijd betrekking op een object dat steeds maatschappelijk en historisch van aard is. Verder is het handelen doelgericht en sluit het een bepaalde behoefte in. Iedere handeling, die immers steeds naar buiten gericht is, brengt een zekere verandering in de omgeving met zich mee. Er bestaan dus twee zijden aan de handeling: een *innerlijke afbeelding* (representatie) van het doel plus de weg die tot dit doel leidt (actieprogramma) en de daartoe benodigde operaties aan de ene kant en aan de andere kant het *uiterlijke gedrag* waarmee het individu in de omgeving ingrijpt. Anders dan bij de gedragstherapie vindt er dus geen eenzijdige verabsolutering plaats van het uiterlijke gedrag waarbij de bewustzijnsinhoud (de innerlijke psychische representatie van de handeling) geloochend wordt. Binnen de cognitieve richting in de gedragstherapie wordt gepoogd deze loochening teniet te doen, hetgeen echter theoretisch op onvolkomen wijze geschiedt[7].
Menselijke ontwikkeling wordt door de handelingstheorie opgevat als een toenemende verbetering van handelingssystemen die het individu steeds beter in staat stelt om overeenkomstig eigen belangen en behoeften doelbewust in de omgeving in te grijpen. Deze handelingssystemen als onderdeel van de psychische structuur vertonen een soort dubbelkarakter: aan de ene kant reguleren ze de uitvoering van de handelingen, aan de andere kant worden deze systemen juist opgebouwd en gestructureerd vanuit het handelen zelf. De handeling zelf heeft bovendien steeds betrekking op maatschappelijke en historische objecten, waardoor ook de inhoud van het bewustzijn, dat wil zeggen de innerlijke representatie van de werkelijkheid, een maatschappelijk en historisch karakter draagt. De cognitieve handelingssystemen spelen dus een handelingsregulerende rol, maar worden tevens juist geconstitueerd in en door de handeling zelf. De handeling wordt als *hiërarchisch-sequentieel georganiseerd* beschouwd. Dat wil zeggen: de handeling is zowel op verschillende aan elkaar ondergeschikte niveaus als in de tijd georganiseerd. (Zie schema op pagina 71.)

Tot nu toe is er alleen over de handeling zelf gesproken, maar ook de voorwaarden waaronder een handeling al dan niet plaatsvindt zijn van belang. Gedoeld wordt hier op het kunnen en het willen, in handelingstheoretische termen respectievelijk aangeduid met handelings-

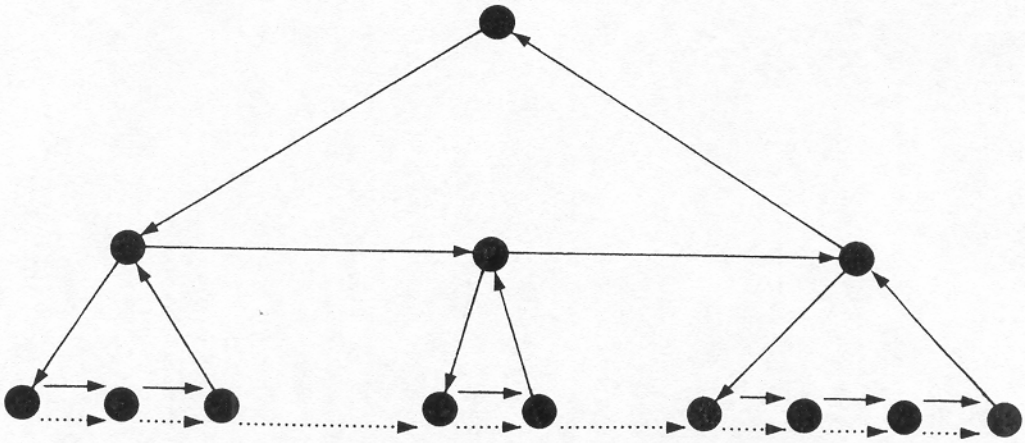

— Verloop van cognitief plannings- en vergelijkingsproces.
····· Bewegingsverloop (uiterlijk zichtbaar gedrag).
Uit: Volpert, 1975, p. 134.

competentie en handelingsmotivatie. Beide hangen evenals de handelingsstructuur en de handelingsregulatie intrinsiek met het handelen zelf samen. Door te handelen ontwikkelen zich zowel de competentie als de motivatie, terwijl deze beide op hun beurt tegelijkertijd weer de voorwaarden vormen voor ditzelfde handelen. *Handelingscompetentie* wordt gezien als het geheel van handelingselementen ('handelingsalfabet') en regels ('handelingsgrammatica') die deze elementen verbinden.
De *handelingsmotivatie* eigent het individu zich toe door verinnerlijking van de maatschappelijke waardering die verbonden is met de activiteiten die het individu onderneemt. In een groot aantal gevallen bestaat er echter een discrepantie tussen de persoonlijke en de maatschappelijke betekenis die wordt toegekend aan bepaalde doelstellingen en daarop betrokken handelingen. Met name op het punt van de handelingsmotivatie is de handelingstheorie nog onduidelijk en onuitgewerkt.
Nu worden er drie specifieke niveaus in de handelingsregulatie onderscheiden:
1 het *sensomotorische niveau*. Als laagste niveau heeft dit betrekking op geautomatiseerde en stereotype handelingen. De regulatie vindt zonder tussenkomst van het bewustzijn plaats. Bijvoorbeeld het schakelen tijdens het autorijden.
2 het *perceptief-begrijpende niveau*. Op dit tussenniveau vindt de regulatie van meer flexibele handelingen plaats. Op variaties in de situatie wordt met variaties in het handelen gereageerd. De regulatie komt tot stand op grond van selectie en verwerking van informatiehoudende signalen. Bijvoorbeeld het links en rechts afslaan in een auto.
3 het *intellectuele regulatieniveau*. Dit belangrijkste, hoogste en

meest omvattende regulatieniveau bestaat uit anticiperende gedachten en plannen en het in gedachten vooruitlopen op handelingen. Bijvoorbeeld het met de auto opzoeken van een onbekend adres in een stad.
Belangrijk is de onderlinge samenwerking tussen de verschillende regulatieniveaus. Door het delegeren van de handelingsregulatie naar een lager niveau komt in het hogere niveau ruimte vrij voor meer plannende en anticiperende activiteiten.
Kenmerkend voor onze maatschappij nu is dat de opbouw en de ontwikkeling van het intellectuele regulatieniveau in sterke mate wordt belemmerd. Iedere handelingsregulatie (ook de intellectuele) kan zich immers alleen ontwikkelen in en door het handelen zelf. Indien er sprake is van een systematisch afgesneden zijn van de intellectuele aspecten van allerlei handelingen kan de intellectuele handelingsregulatie zich niet optimaal ontwikkelen. Zo is een loonarbeider door de scheiding tussen hoofd- en handenarbeid afgesneden van de intellectuele aspecten aan zijn arbeidshandeling als planning, organisatie en beleid. Er kan zich dan ook geen optimale intellectuele regulatie van zijn arbeidshandeling ontwikkelen. In de handelingstheorie wordt in dergelijke gevallen gesproken van een *gepartialiseerde handeling*. In het geval van de gepartialiseerde handeling vindt de handelingsregulatie op lager niveau plaats. Kenmerk van deze gepartialiseerde handeling is dat de bredere maatschappelijke betekenis en hiermee samenhangend ook de persoonlijke betekenis voor het handelende individu verborgen blijft. Dit drukt zich dan bijvoorbeeld empirisch in de arbeidssituatie uit in de vorm van een 'vervreemde' motivatiestructuur. Omdat in onze maatschappij niet alleen in het arbeidsproces maar ook op allerlei andere levensgebieden een inperking van die handelingen plaatsvindt op basis waarvan zich een intellectuele handelingsregulatie kan ontwikkelen, is hiermee een belangrijke maatschappelijke voorwaarde aangegeven voor de totstandkoming van een niet adequate handelingsregulatie.
In de handelingstheorie betekent adequaat handelen efficiënt handelen. Dit *efficiënt handelen* wordt omschreven als:
— realistisch: het gestelde doel moet bereikbaar zijn;
— stabiel-flexibel: aan het centrale doel moet worden vastgehouden terwijl stereotype handelingsprogramma's flexibel moeten worden ingezet;
— georganiseerd: de handelingen bezitten onderling een goede hiërarchische structuur waardoor een delegeren mogelijk is van hogere naar lagere meer geautomatiseerde regulatieniveaus.
Inefficiënt handelen is daarentegen:
— illusoir: de tijdsplanning en/of doelstelling is onrealistisch respectievelijk onbereikbaar, zoals bijvoorbeeld ook bij diverse waanvoorstellingen het geval is;

— inflexibel en rigide: er vindt geen adequate feedbackverwerking plaats zoals bij dwanghandelingen;
— overhaast: niet het eind- maar het tussendoel is richtinggevend voor het handelen;
— verward of doelloos handelen: de handeling is niet aan het doel georganiseerd;
— instabiel: het handelingsverloop wordt door onverwachte feedback verstoord;
— 'momentane strategie': er bestaat geen hiërarchisch-sequentiële organisatie van de handeling.

Veel psychische stoornissen kunnen als vormen van ineffeciënt handelen beschreven worden in termen van onduidelijk geformuleerde doelstellingen, automatisering van (vroeger ooit adequate) inadequate handelingen, verkeerde verwerking van de feedback, beperkte mogelijkheden om strategie om te zetten in handelingen[8]. Toch blijkt aan de hand van het voorbeeld van iemand die op grond van bovengenoemde criteria op heel efficiënte wijze een zelfmoord pleegt, het problematische karakter van het beschrijven van psychische 'stoornissen' in termen van (in)efficiënt handelen. Efficiënt handelen kan dus, zoals het voorbeeld leert, wel degelijk 'gestoord' zijn, terwijl andersom inefficiënt handelen niet automatisch 'gestoord' hoeft te zijn.

De oorzaak van het inefficiënte handelen ligt volgens de handelingstheorie in de ontoereikende handelingsregulatie met name op intellectueel niveau. Belemmering van handelingsmogelijkheden, vooral die op intellectueel niveau, vindt zijn uiteindelijke oorzaak vaak in maatschappelijke tegenstellingen die de handelingsruimte van het individu dusdanig inperken dat de ontwikkeling van een optimale handelingsregulatie onmogelijk wordt.

Handelingstheorie en psychotherapie

Wat zijn nu de psychotherapeutische implicaties van de handelingstheorie zoals deze tot nu toe is weergegeven? Therapie kan vanuit de handelingstheorie gezien worden als het verbeteren van handelingssystemen. Er moet gezamenlijk door therapeut en cliënt naar nieuwe voorwaarden (handelingsruimtes) gezocht worden op grond waarvan een verder ontwikkelen van het handelingssysteem mogelijk wordt. Allereerst kunnen er in een diagnostische fase die zich oriënteert op de handelingstheorie, een aantal vragen worden gesteld die bij andere therapievormen veelal achterwege blijven. Het gaat bij de handelingstheoretische diagnosestelling om het bepalen van de handelingsruimte die de cliënt in zijn situatie heeft. Dit gebeurt door middel van de zogeheten *opgavenstructuuranalyse* waaraan ook een maatschappelijke component te onderscheiden is in de

vorm van een maatschappelijk-historische analyse van de opgaven waarmee de cliënt geconfronteerd wordt.
Hierbij neemt de arbeidssituatie (in brede zin) van de cliënt een belangrijke plaats in omdat de handelingstheorie er immers van uitgaat dat iedere handeling de structuur van arbeid bezit, waarmee het belang van de concrete arbeidssituatie van de cliënt gegeven is. Deze arbeidssituatie moet volgens de handelingstheorie op een aantal nader gespecificeerde essentiële punten onderzocht worden.
De handelingstheorie gaat ervan uit dat er zich bij mensen die langdurig werken op een arbeidsplaats die gekenmerkt wordt door geringe complexiteit, weinig objectieve controlemogelijkheden en veel stressoren, kritische gevolgen in de persoonlijkheidsontwikkeling kunnen voordoen[9]. Doordat de handelingstheorie het mogelijk maakt om de relatie tussen arbeidsomstandigheden en psychische (on)gezondheid systematisch te bestuderen, wordt dit gehele, tot nu toe verwaarloosde, gebied van de industriële psychopathologie tot potentieel voorwerp van de klinische psychologie. Trouwens ook de psychotherapie zelf kan als arbeidsproces in handelingstheoretische termen beschreven worden. Dit geldt zowel voor individuele psychotherapie als voor de meer sociaal-therapeutische behandelingen zoals deze in psychotherapeutische gemeenschappen plaatsvinden[10].
Naast de opgavenstructuuranalyse zoals deze hierboven speciaal met betrekking tot de arbeid is geschetst, vindt er ook een *handelingsstructuuranalyse* plaats waarin de handelingsmogelijkheden van de cliënt zelf worden onderzocht. Vragen die hierbij aan de orde komen zijn:

— Hoe ziet de cliënt zijn/haar situatie? (Is deze visie realistisch? Schat de cliënt de objectieve handelingsspeelruimte ook subjectief juist in?)
— Welke doelen worden er gesteld? (In hoeverre zijn de doelen te benoemen en is er sprake van een hiërarchie van subdoelen?)
— Over welke handelingsplannen beschikt de cliënt om de gestelde doelen te bereiken? (Is het handelingsplan adequaat? Bestaan er voldoende alternatieven in verband met eventueel te voorziene problemen?)
— Hoe is de kwaliteit van de uitvoering van deze plannen? (Hoe vloeiend is de uitvoering? Hoe wordt de feedback verwerkt?)
— Hoe evalueert de cliënt de resultaten van zijn handelingen? (Wat zijn de consequenties voor diens zelfwaardegevoel?)

De antwoorden op deze vragen kunnen met behulp van handelingstheoretische concepties in kaart worden gebracht waardoor het concrete aangrijpingspunt voor psychotherapeutische behandeling zichtbaar kan worden gemaakt.

Vanuit de handelingstheorie laten zich een aantal richtlijnen voor

psychotherapie opstellen die puntsgewijs in het onderstaande zullen worden samengevat:

1 In de therapeutische situatie zelf moet er bij de cliënt een *vermindering van de acute spanning* optreden, omdat dit een noodzakelijke voorwaarde vormt voor het opbouwen van complexere handelingen (bij een hoog spanningsniveau vindt er namelijk een terugval — regressie — naar lager gereguleerde geautomatiseerde handelingen plaats). Dit wil dus zeggen dat de materiële zorgen van alle dag voor zover mogelijk moeten worden verminderd bijvoorbeeld door middel van maatschappelijk werk. De scheiding tussen materiële en immateriële hulpverlening wordt hier dus opgeheven.

2 Het inzicht dat een cliënt in de probleemsituatie heeft moet ook worden omgezet in de daaruit logisch volgende consequentie (een cliënt weet bijvoorbeeld dat het risico om met een lift te gaan klein is; toch wordt dit inzicht niet in daadwerkelijk handelen omgezet). Anderzijds kan een cliënt die gedragsmatig steeds weer hetzelfde reageert, vaak niet aangeven waaróm dit gebeurt! Het inzicht in de probleemsituatie ontbreekt terwijl onafhankelijk van dit inzicht wel als het ware de gedragsmatige consequentie hieruit getrokken wordt. In de psychotherapie moeten *cognitie* (inzicht) en uiterlijke *handeling* (gedrag) duidelijk *op elkaar betrokken worden*, aldus de handelingstheorie.

3 De bestaande en inadequate *handelingsorganisatie* moet veranderd worden en wel van twee zijden tegelijk:

— De relatief abstracte hogere intellectuele regulatieniveaus moeten opengebroken worden om een nieuwe ordening van lagere eenheden mogelijk te maken. Dit is precies wat er bijvoorbeeld ook gebeurt in verbale therapieën als de psychoanalyse en de gesprekstherapie. Hier wordt geprobeerd om via cognitieve herstructurering — dat wil zeggen door beïnvloeding van de intellectuele handelingsregulatie — een verandering in de motivatie en het handelen te bewerkstelligen. Naast de handelingsregulatie op hoger niveau moeten ook de automatische handelingen op een lager niveau van regulatie doorbroken worden. Eenmaal geautomatiseerd gedrag is namelijk zeer moeilijk cognitief te beïnvloeden. Dit doorbreken van bestaande handelingsautomatismen vindt vooral in de gedragstherapie plaats waar een groot aantal technieken voor dit doel is ontwikkeld ('flooding', 'thoughtstopping', 'plastic zakje', enzovoorts). Tot zover het afbraakwerk. Er moeten echter anderzijds ook nieuwe handelingssystemen worden opgebouwd.

— Uitgaande van de concrete handelingseenheden moeten van onderaf als het ware nieuwe, hoger gereguleerde handelingssystemen worden ontwikkeld. Dit betekent in de eerste plaats het automatiseren van bepaalde handelingen door middel van gedragstraining en -oefening waardoor hogere regulatiesystemen kunnen worden opgebouwd.

Zo hebben Semmer en Pfäfflin[11] een programma ontwikkeld voor het aanleren en trainen van sociale vaardigheden op basis van de handelingstheorie. Maar ook op dit terrein heeft de gedragstherapie het een en ander aan technieken ontwikkeld (operante bekrachtigingsschema's bijvoorbeeld). Een essentieel theoretisch verschil met de handelingstheorie is echter dat de gedragstherapie geen innerlijk gerepresenteerd doel veronderstelt met betrekking waartoe gehandeld wordt, maar een uiterlijk gegeven stimulusconstellatie als gedragsregulerend beschouwt. De gedragstherapie slaagt er dan ook niet in de vraag naar het waarom van een handeling juist te beantwoorden, omdat bij het bestuderen van het gedrag geabstraheerd wordt van de bewustzijnsinhouden. Ook de zogenaamde cognitieve gedragstherapie (Meichenbaum onder anderen) blijft bevangen door het S-R paradigma; cognities worden in dit model als innerlijke stimuli opgevat.

4 Er moet op cognitief niveau niet uitsluitend gezorgd worden voor een representatie van juiste en positieve handelingsmogelijkheden, maar er dient ook rekening gehouden te worden met veelvuldig gemaakte fouten, met verkeerde interpretaties, recidives, negatieve reacties uit de omgeving enzovoorts. In de therapie moet daarom ook met verkeerde voorbeelden en dergelijke gewerkt worden zodat een meer omvattende *handelingsstrategie* wordt aangeleerd en geoefend in plaats van slechts een geautomatiseerd gedragsrepertoire.

5 In de therapie moet volgens de handelingstheorie ook veel aandacht aan juiste *feedback* worden gegeven, omdat een verkeerde verwerking van de feedback vaak voorkomt bij psychische stoornissen. Bij feedback in handelingstheoretische zin gaat het om het leren van innerlijke representaties van de werkelijkheid. Bij de gedragstherapie spreekt men van 'reinforcement', maar hiermee wordt dan een voorwaarde voor een slechts uiterlijke en associatieve vorm van leren bedoeld en niet een leren van cognitieve representaties.

6 De aandacht wordt in de therapie niet uitsluitend en alleen gericht op het verbeteren van handelingssystemen, ook *motieven* moeten 'geleerd' worden. Van motivatie kan volgens de handelingstheorie pas sprake zijn als er een innerlijke representatie van een doel bestaat. Zonder doel kan geen sprake zijn van motivatie. Het formuleren van een doelstelling en het richten van handelingen hierop zet dus een proces van motivatie-ontwikkeling in gang. Voorwaarde voor de verdere ontwikkeling van de motivatie van de cliënt is een analyse van de discrepantie tussen maatschappelijke en persoonlijke betekenis van bepaalde doelstellingen. Slechts indien de therapie gericht is op het bereiken van een doel dat ook voor de cliënt persoonlijke betekenis heeft, zal deze actief en 'gemotiveerd' mee kunnen werken.

Van de handelingstheorie kan op dit moment niet gezegd worden dat een concrete toepassing op het gebied van de psychotherapie zonder

problemen mogelijk is. Dit hangt vooral samen met het feit dat de handelingstheorie afkomstig is uit de arbeidspsychologie waar criteria voor efficiënt handelen minder problematisch te definiëren zijn dan in de klinische psychologie het geval is bij 'gestoord gedrag'. Bovendien is de relatie tussen *emotie*, *cognitie* en *motivatie* in de handelingstheorie niet voldoende uitgewerkt waardoor toepassing in de hulpverlening problemen met zich meebrengt omdat juist hier, anders dan in de arbeidssituatie, de emotionele component een grote rol speelt. Waar de handelingstheorie in de hulpverlening wel als uitgangspunt wordt genomen, blijkt deze meestal vrij weinig te verschillen van de moderne vorm van cognitieve gedragstherapie waarbij eveneens de betekenis van de interne psychische regulatie van het gedrag erkend wordt. Toch biedt de handelingstheorie het voordeel dat het gangbare therapeutische eclecticisme overstegen kan worden doordat deze over een omvattender theoretisch model van therapeutisch handelen beschikt. Hierdoor kunnen onder andere de verbindingen tussen de verschillende handelingsregulatieniveaus waarop de diverse therapieën zich richten aangegeven worden waardoor een basis ontstaat voor een *integratie van cognitieve en gedragspsychologische behandelingsmodellen*. Aldus kunnen ook de verschillende gedragstherapeutische technieken systematischer en op theoretisch meer verantwoorde wijze in een meer omvattend behandelingsconcept ingevoegd worden.
En wat met het oog op een progressieve hulpverleningspraktijk nog belangrijker is: het theoretisch basisconcept van de handeling zoals dit in de materialistische handelingstheorie van Hacker en Volpert ontwikkeld is, biedt in principe de mogelijkheid om het menselijk handelen in haar maatschappelijkheid te begrijpen. Dit in tegenstelling tot de cognitieve gedragstherapie waar van een idealistische en subjectivistische interpretatie van het menselijk handelen sprake is. De cognitie wordt hier niet opgevat als een subjectieve weerspiegeling van de objectieve realiteit, maar als een individueel-subjectieve *constructie* van de werkelijkheid. Door de handelingstheorie verder uit te werken in de richting van de meer omvattende theoretische opvattingen van bijvoorbeeld Leontjew en Galperin zou enerzijds de maatschappelijkheid van de mens meer worden benadrukt, terwijl anderzijds de toepassing van de handelingstheorie op gebieden buiten de arbeidspsychologie, zoals de psychotherapeutische hulpverlening, vergemakkelijkt zou kunnen worden.

Slot

Nadat in het voorgaande een korte typering van de handelingstheorie is gegeven en er is ingegaan op die punten die binnen deze theorie

een aanknoping bieden voor het verder (theoretisch) ontwikkelen van een progressieve hulpverleningspraktijk, zullen er tot slot een paar voorlopige conclusies getrokken worden ten aanzien van de positie die de handelingstheorie inneemt ten opzichte van de kritisch psychologische therapieconceptie. Allereerst kan gewezen worden op het feit dat de handelingstheorie aan cognitie een relatief belang toekent in het menselijk handelen. Anders dan bij de klassieke gedragstherapie die de regulerende functie van de cognitie praktisch uitsluit, en ook anders dan bij de psychoanalyse en in feite ook de kritische psychologie waar juist andersom een verabsolutering van de cognitie plaatsvindt, wordt in de handelingstheorie gekeken naar de situatie waarin een cognitieve regulatie van de handeling optreedt. Door de handeling als analyse-eenheid te nemen is de handelingstheorie op een veel concreter en directer niveau toepasbaar in de therapie dan de kritische psychologie met haar abstracte begrippen 'handelingsvermogen', 'omgevingscontrole' en 'begrijpend kennen'. Bovendien biedt de handelingstheorie, doordat deze in feite vanuit de arbeidshandeling ontwikkeld is, de mogelijkheid om de arbeidssituatie meer systematisch te betrekken in de behandeling, hetgeen tot nu toe in vergelijking met bijvoorbeeld de gezins- en opvoedingssituatie nog nauwelijks het geval is.
Dit zijn dus twee, in feite pragmatische, argumenten die voor de handelingstheorie pleiten op grond van het theoretisch uitgangspunt: de handeling. Dit vormt echter tegelijkertijd ook zijn zwakte. Staat in de kritische psychologie de maatschappelijkheid van de mens ondubbelzinnig centraal, in de handelingstheorie wordt de maatschappelijkheid van de mens in feite gereduceerd tot de structurerende invloed die het object waaraan gehandeld wordt, uitoefent. De maatschappelijkheid van de mens wordt indirect afgeleid uit de maatschappelijkheid en historiciteit van de objecten waarop diens handelingen betrekking hebben. Doordat bovendien de structurele aspecten van de handeling een zo overheersende rol spelen in de handelingstheorie (in tegenstelling tot de kritische psychologie waar deze praktisch geheel uit het zicht verdwijnen), blijven de inhoudelijke aspecten van de menselijke subjectiviteit buiten schot. De vraag naar de objectieve en subjectieve betekenis van de handeling kan daarom dan ook niet bevredigend door de handelingstheorie beantwoord worden. De handeling is immers grotendeels losgemaakt van zijn subjectieve en maatschappelijke betekenis.
Uit het bovenstaande blijkt dat de verhouding tussen de kritische psychologie en de handelingstheorie verre van onproblematisch is en gekenmerkt wordt door een aantal tegenstrijdigheden[12]. Het lijkt op dit moment dan ook weinig zinvol om te proberen beide theoretische aanzetten met elkaar te verbinden om zo tot een algemene materialistische therapieconceptie te geraken. Te veel vragen moeten

hiervoor nog worden opgelost, te veel onduidelijkheden worden opgehelderd en te veel lacunes worden aangevuld. De praktijk van de hulpverlening zal bij dit alles een essentiële rol dienen te vervullen.
Ondanks de vele vragen en problemen die er ongetwijfeld blijven bestaan na deze presentatie van de handelingstheoretische visie op het psychotherapeutische behandelingsproces, zal hopelijk duidelijk zijn dat deze theoretische aanzet, zij het op een ander niveau dan de kritische psychologie, een bijdrage kan leveren aan de discussie rond de vorm en de inhoud van wat hier als progressieve hulpverlening werd aangeduid. Wanneer nu een vruchtbare en gezonde wisselwerking tot stand komt tussen theorie en praktijk (dat wil zeggen indien de theoretici zich in hun denken oriënteren op de praktijk en andersom de therapeuten zich in hun praktisch handelen oriënteren op de theorie, kortom indien er sprake is van een opheffing van de scheiding tussen therapeutische hoofd- en handenarbeid), pas dan ontstaat er het reële perspectief op een hulpverlening die de mens neemt zoals deze is: als een actief en doelbewust in zijn omgeving ingrijpend maatschappelijk individu.